

УДК 261.5 (430) “1945/2005”

Артерчук Т.О.,*Рівненський інститут Київського університету права Національної академії наук України, м. Рівне, Україна*

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ НІМЕЦЬКОЇ МОДЕЛІ ВИХОВАННЯ РЕЛІГІЙНОСТІ ШКОЛЯРІВ

У статті розкриваються організаційно-правові засади державно-церковної співпраці у справі шкільної освіти й виховання у ФРН. На підставі вивчення німецького досвіду викладання шкільних предметів “Євангельська релігія” та “Католицька релігія” у німецьких закладах загальної середньої освіти упродовж XX – початку XXI ст. автор окреслює перспективи творчого використання позитивного зарубіжного досвіду в Україні.

Ключові слова: виховання релігійності, модель виховання, релігійність, духовність, католики, протестанти, уроки релігії.

Артерчук Татьяна. Перспективы использования в Украине немецкой модели воспитания религиозности школьников

В статье раскрываются организационно-правовые основы государственно-церковного сотрудничества в деле школьного образования и воспитания ФРГ. На основании изучения немецкого опыта преподавания школьных предметов “Евангельская религия” и “Католическая религия” в немецких учреждениях общего среднего образования на протяжении XX – начала XXI веков автор очерчивает перспективы творческого использования положительного зарубежного опыта в Украине.

Ключевые слова: воспитание религиозности, модель воспитания, религиозность, духовность, католики, протестанты, уроки религии.

Arterchuk Tatiana. Prospects for the use in Ukraine, the German model of religious education of pupils

The article deals with the institutional framework of state-church cooperation in school education and training in Germany. On the basis of German experience of teaching school subjects “Evangelical religion” and “Catholic religion” in German institutions of secondary education

during the XX – early XXI century author outlines the prospects for the creative use of positive international experience in Ukraine.

Key words: *religious education, model of education, religiousness, spirituality, catholics, protestants, lessons of religion.*

У роки незалежності Україною взято курс на інтеграцію до європейського співтовариства. Спільною підвалиною культури й державності європейських народів є християнство. У контексті європейського партнерства одним зі стратегічних завдань української освіти стало виховання високоморальних громадян, які могли б налагоджувати міжособистісні й міжнаціональні відносини, сприяти суспільно-економічному та культурному розвитку держави. Виконання цього важливого завдання значно ускладнене духовною й культурною кризами в нашій країні: розмиванням світоглядних орієнтирів суспільства, девальвацією моральних цінностей. За таких умов запорукою ефективної розбудови Української держави та її успіху на світовій політичній арені є пріоритет духовного й морального виховання підростаючого покоління.

У контексті пошуку українською школою відповідей на виклики сучасності привертає увагу німецький досвід релігійного виховання учнів. Упродовж 1945 – 2005 рр. у Німеччині християнські моральні цінності були покладені в основу стратегії розвитку освіти. Швидким повосенним відновленням та високим культурним рівнем сьогодні ФРН багато в чому завдячує конструктивній церковно-державній співпраці. У Німеччині напрацьовано сучасні ефективні методи релігійного виховання, функціонує розвинена система професійної освіти релігійно-педагогічних кадрів, наявна ґрунтовна нормативно-правова база та теоретико-методологічне забезпечення викладання релігії у світській школі. Досвід цієї країни заслуговує педагогічного осмислення й творчого використання в українській освіті.

Стан дослідження проблеми. Питання релігійного виховання в німецькій школі піднімали у своїх дослідженнях українські та російські дослідники (О.Зайцева [2], І.Ковровський [3], Ф.Козирєв [4]), проте найбільш повно ця проблема висвітлена німецькими дослідниками, такими як Ф.Дітеріх (*Jakobus Dietrich*) [5], Р.Ляхманн (*Rainer Lachmann*) [8], Н.Метте (*Norbert Mette*) [9], М.Ротгангель (*Martin Rothgangel*) [10] та інші.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної педагогічної літератури та праць дослідників свідчить про те, що, незважаючи на низку до-

сліджень, які розкривають окремі аспекти релігійного виховання в німецьких закладах загальної середньої освіти, в Україні відсутні цілкові, системні дослідження релігійного виховання німецьких учнів як історико-педагогічної проблеми, не виявлені шляхи використання позитивних елементів німецького досвіду в українській школі.

Враховуючи актуальність та недостатнє вивчення німецького досвіду релігійного виховання в українській педагогіці, метою цієї статті розкриття можливостей творчого використання в нашій країні позитивних елементів німецького досвіду нормативно-правового регулювання релігійного виховання школярів на основі вивчення організації християнського релігійного виховання в навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти у ФРН упродовж 1945 – 2005 рр.

Становлення та розвиток релігійної освіти в Німеччині у другій половині XX ст. – на початку XXI ст. було зумовлене рядом об'єктивних суспільно-політичних передумов, а саме: тісною церковно-державною співпрацею в галузі освіти, захистом прав вихованців на отримання конфесійного релігійного виховання в стінах державних закладів загальної середньої освіти, що закріплене Конституцією ФРН, шкільним законодавством, конкордатами, церковними угодами між церквою та урядом та нормами кано́нічного права; обов'язковим вивченням предметів “євангеліська релігія”, “католицька релігія” в німецьких закладах загальної середньої освіти; високим ступенем децентралізації управління освітою, виключною компетентністю місцевих міністерств та відомств із питань культури й освіти у справах релігійного виховання учнів; наявністю інституту церковного членства й приналежністю більшості населення до євангеліської та католицької конфесій на першому й другому етапах, а також зростанням кількості неконфесійного населення та представників нехристиянських віросповідань у німецькому суспільстві; значним авторитетом і суспільно-політичним впливом церков, широкою суспільною підтримкою релігійно-виховних традицій німецького народу; високими вимогами суспільства до духовно-морального виховання учнів; державним забезпеченням релігійного або етичного виховання учнів на їхній вибір, організацією підготовки та підвищення кваліфікації викладацьких кадрів, оцінюванням успішності учнів, можливістю складання випускного іспиту з предмету “релігія”, відведенням церкви та релігійному вихованню провідної ролі в духовному відроджен-

ні нації після закінчення Другої Світової війни в ФРН та, навпаки, відсторонення церкви від участі в народній освіті в соціалістичній НДР; конфліктом старшого й молодшого поколінь у 70-ті рр. XX ст., індоктринаційним протестом проти релігійного виховання та проти церкви як берегині підвалин старого суспільного ладу; інтеграцією атеїстичної та релігійної культур колишньої НДР та ФРН після об'єднання країни, впровадженням західнонімецької моделі шкільної освіти на території колишньої НДР у 90-х рр. XX ст.; міцними християнськими традиціями на тлі секуляризації суспільної свідомості одночасно з розмиванням у ній понять про суть церковного віровчення на зламі тисячоліть.

У переважній більшості федеральних земель Німеччини до інваріантного компоненту в програмі загальноосвітньої школи входив конфесійний курс релігії, який учні відвідували двічі на тиждень залежно від своєї релігійної приналежності. Після 70-х рр. XX ст. учні, які не належали до євангельської чи католицької конфесій, внаслідок виходу їхніх батьків з церковного членства або через походження з нехристиянських культур школярів із родин емігрантів, могли замість уроку релігії відвідувати неконфесійний предмет, який у різних федеральних землях називався по-різному: "Етика", "Норми та цінності", "Філософія".

У НДР у 1945 – 1952 рр. викладався шкільний предмет "Християнське віровчення", а після 1990 р. було введено урок релігії та урок етики. У Бремені традиційно викладався неконфесійний курс "Біблійна історія", в якому вивчалися основні положення християнства, але не загострювалася увага на міжденомінаційних відмінностях.

У Берліні факультативне викладання предмета духовно-морального спрямування велося силами місцевих християнських громад, а наприкінці XX ст. – ще мусульманською громадою та Берлінським гуманістичним товариством. Релігійне виховання проводилося і в позакласній роботі в таких формах, як шкільне богослужіння, церковні свята, церковні дитячі богослужіння, уроки недільної школи, церковні літні табори, клуби, дитячі та підліткові релігійні організації. Викладачами релігії в навчальних закладах були випускники теологічних факультетів державних університетів, у початковій школі – церковних релігійно-педагогічних інститутів.

Зміст поняття "релігійне виховання" тісно пов'язаний із науковим визначенням понять "релігія", "релігійність", "освіта", "виховання". Поняття "релігія" визначається як сукупність організова-

них та особистих форм богопоклоніння, проявів ставлення людини до потойбічно-божественного, світоглядів та ідеологій. Проведене дослідження дозволило розглядати релігійне виховання як *систему педагогічних дій церкви, родини та школи, спрямовану на сприяння розвитку релігійності учня в контексті суспільно прийнятих норм релігійної моралі*. Виявлено, що в німецькій релігійній педагогіці ХХ ст. відбулося розмежування понять “особиста віра” та “релігійна компетентність”. Релігійна компетентність учня була визначена як сукупність знань змісту Біблії, християнської традиції та історії церкви, яку учні повинні засвоїти на кожному віковому етапі, а також специфічних умінь та навичок, способів вираження власної релігійності.

Правові засади викладання релігій у загальноосвітніх школах Німеччини сьогодні визначаються постійною комісією міністерства культури Земель Німеччини (КМК) на основі Конституції Німеччини. За статтею 4 Основного Закону кожному громадянину гарантується свобода совісті та віросповідання й непорушність релігійних прав. Відповідно до статті 7 шкільна освіта проводиться під контролем держави. Юридично відповідальні за виховання особи мають право визначати участь своїх дітей у навчальних заняттях із релігії; релігія є обов’язковим предметом у всіх загальноосвітніх школах. Незважаючи на право державного спостереження, викладання релігії відбувається відповідно до принципів релігійних громад [5, с. 24]. У сучасних німецьких школах співіснують, за статтею 7, абзацом 3, реченням 2 Основного Закону юдейський, мусульманський і християнський уроки релігії, причому останні розподіляються на євангельську та римо-католицьку конфесії, в Нижній Саксонії – ще й на православну. Школярі мають конституційне право брати участь у заняттях релігії власної конфесії. Вони мають право також на звільнення від уроків релігії або на вивчення альтернативних морально-етичних дисциплін: етики, філософії, релігієзнавства. За дитину, якій менше 12 років, рішення щодо участі в заняттях із релігії приймають батьки. З 12-річного віку рішення батьків має бути підкріплене згодою дитини. Після 14 років дитина вважається “релігійно повнолітньою” та самостійно приймає всі рішення щодо своєї релігійної приналежності, а також щодо участі у заняттях релігії. Приватні християнські школи зобов’язують усіх школярів брати участь у заняттях із релігії.

За Конституцією ФРН, церква відділена від держави, а школа – від церкви. Проте це не суперечить конституційному праву учнів на отримання релігійного виховання, відповідного віровченню християнської церкви, в державних закладах освіти. Освітня система ФРН характеризується високим ступенем децентралізації управління освітою, виключною компетентністю місцевих міністерств та відомств у питаннях культури й освіти у справах релігійного виховання учнів; наявністю інституту церковного членства й приналежністю більшості населення до євангельської та католицької конфесій, а впродовж 2 пол. XX ст. – державним забезпеченням релігійного або етичного виховання учнів (на їхній вибір), організації підготовки та підвищення кваліфікації викладацьких кадрів, оцінюванням успішності учнів, можливістю складання випускного іспиту з предмету "релігія".

У ФРН позитивно зарекомендував себе "Закон про релігійне виховання дітей" (1921 р.), стаття 7 Основного закону про викладання уроку релігії у загальноосвітніх школах та відповідні статті у конституціях федеральних земель, Імперський конкордат (1933 р.), Баварський конкордат (1924 р.) та низка державно-церковних угод, на яких базується сучасне нормативно-правове регулювання релігійного виховання учнів.

У Імперському конкордаті зазначено: "Католицький урок релігії у народних школах, професійних училищах, середніх школах та вищих навчальних закладах є звичайним предметом і має викладатися згідно з основними вимогами католицької церкви. На уроках релігії особливий акцент робиться на вихованні почуття обов'язку перед батьківщиною, громадянською державою та суспільством у дусі християнського закону віри та моралі, як це відбувається під час будь-якого іншого заняття" [11].

У законі про релігійне виховання дітей записано: "Релігійне виховання дитини визначається вільною згодою батьків, у межах їхніх прав та обов'язків піклуватися про особу дитини... По досягненні дитиною чотирнадцятирічного віку дитина самостійно приймає рішення щодо релігійного віросповідання, якого вона бажає дотримуватися. По досягненні дитиною дванадцятирічного віку дитина не може виховуватися всупереч її бажанню у віросповіданні, відмінному від того, у якому вона виховувалася до цього часу... Вищезгадані визначення можуть бути застосовані відповідним чином до виховання дітей у світогляді, який не відповідає

віровченню церкви” [6]. Закон про релігійне виховання дітей забезпечує право батьків та осіб, що їх замінюють, надавати дітям релігійне виховання в рамках батьківських прав.

Під впливом ідей американського конституціоналізму Німеччина проголосила в статті 7 Основного закону (1949 р.), що викладання релігії у державних загальноосвітніх школах, за винятком неконфесійних, є обов’язковим. Особи, уповноважені виховувати дітей, мають право визначати, чи отримуватиме дитина релігійну освіту. У статті 7 Конституції ФРН зазначено такі положення:

“1) вся шкільна справа перебуває під наглядом держави.

2) особи уповноважені на виховання дитини мають право вирішувати, чи буде дитина брати участь в заняттях із релігії.

3) викладання релігії у публічних школах є обов’язковим, за винятком неконфесійних шкіл. Релігійне навчання проводиться за принципами релігійних громад, право на нагляд зберігається за державою. Жоден учитель не може бути зобов’язаний викладати релігію всупереч власній волі” [7].

У законодавствах усіх федеральних земель Німеччини відповідно до 14 статті Конвенції ООН про права дитини визначено вік релігійного повноліття (*Religionsmündigkeit*) (14, подекуди 18 років), після якого дитина одержує право самостійно вирішувати питання власної релігійної приналежності до тієї чи іншої релігійної громади.

У НДР релігії також відводилася важлива роль у антивоєнному вихованні. Конституція НДР (1949 р.) гарантувала право церкви на релігійне виховання учнів у закладах загальної середньої освіти. У 1947 – 1952 рр. на території радянської окупаційної зони діяла шкільна програма з релігії – єдина для всіх східних земель. Релігійне виховання школярів у НДР (“Християнське віровчення”) в цей період відбувалося, як і в ФРН, за концепцією церковного наставлення. Релігійне виховання розуміли як проповідь, служіння виключно церкви, а його зміст у світській школі складався з біблійного послання та вчення церкви.

Сьогодні в об’єднаній Німеччині обов’язковим є вивчення одного зі світоглядних предметів: євангельської релігії, католицької релігії, православної релігії, ісламської релігії або етики на вибір учня.

Висновки. Аналіз ролі релігійного виховання в досягненні мети шкільної освіти в Німеччині у другій половині XX ст. – на початку XXI ст. дає підстави вважати його одним із пріоритетних

чинників культурної наступності поколінь та розвитку суспільства. Шкільна освіта демократичної європейської держави, якою є Україна, повинна засобами світського духовно-морального виховання на основі релігійної етики забезпечувати розвиток релігійності дитини, її права на релігійну освіту.

Тому актуальним і перспективним для розвитку молодшої української демократичної держави є забезпечення законодавчої підтримки духовно-морального виховання учнів як одного з пріоритетних напрямків шкільної освіти. З цією метою вважаємо за потрібне прийняття "Закону про релігійне виховання дітей", де чітко визначалося б право батьків або осіб, які їх замінюють, на надання дітям релігійного виховання, право дітей після досягнення ними віку релігійного повноліття на вибір власного віросповідання, право на отримання духовно-морального виховання на основі релігійної або ж світської етики в навчальних закладах України, неможливість примусу при викладанні та вивченні предметів духовно-морального спрямування, відповідність змісту предметів духовно-морального спрямування релігійно-етичним принципам, спільним для всіх християнських конфесій України.

Чинні правові норми в галузі релігійного виховання дітей доцільно також підкріпити доповненням до закону "Про освіту" шляхом внесення до статті 9 "Навчальні заклади і церква (релігійні організації)" абзацу про те, що в навчальних закладах викладаються предмети духовно-морального спрямування світського характеру, які знайомлять учнів із основами релігійної етики, конкретизувати загальноосвітню школу як місце, де слід викладати світські міжконфесійні курси духовно-морального спрямування.

Список використаної літератури та джерел:

1. Артерчук Т.О. Релігійне виховання німецьких школярів в роки повоєнної реставрації 1945-1955 рр. / Т.О. Артерчук // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2010. – Випуск 26. – С. 203-210.

2. Зайцева О.Р. Религиозное воспитание учащихся в современной школе Германии: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук спец.: 13.00.01 "Загальна педагогіка, історія педагогіки" / Ольга Рафаїловна Зайцева. – Волгоград, 2005. – 143 с.

3. Ковровський І.Г. Правові та організаційні засади системи релігійного виховання у державних школах федеративної республіки Німеччина / І. Г. Ковровський // Народна освіта. – 2007. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/index.html>.

4. Козырев Ф.Н. Неконфессиональное религиозное образование в зарубежной школе: дисс. на соискание науч. степени д-ра пед. наук спец.: 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Козырев Федор Николаевич. – Санкт-Петербург, 2006. – 412 с.

5. Dieterich V.-J. Religionslehrplan in Deutschland (1870-2000) / Veit-Jakobus Dietrich. – Göttingen: V und R Unipress, 2006. – 735 S.

6 Gesetz über die religiöse Kindererziehung KERzG 15.07.1921 [Elektronische Ressource] – Ein Service des Bundesministeriums der Justiz in Zusammenarbeit mit der juris GmbH – [http:// www. juris. de](http://www.juris.de). – Januar 2012. – Link zu diesem Datensatz: [http:// www. gesetz-im-internet. de/ bundesrecht/ kerzg/ gesamt. pdf](http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/kerzg/gesamt.pdf).

7. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Ausfertigungsdatum: 23.05.1949 [Elektronische Ressource] – Ein Service des Bundesministeriums der Justiz in Zusammenarbeit mit der juris GmbH – [http:// www. juris. de](http://www.juris.de). – Januar 2012. – Link zu diesem Datensatz: [http:// www. gesetz-im- internet. de/ bundesrecht/ gg/ gesamt. pdf](http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf).

8. Lachmann R. Geschichte des evangelischen Religionsunterrichts in Deutschland / Rainer Lachmann, Bernd Schröder. – Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2007. – 414 s.

9. Mette N. Religionspädagogik / Norbert Mette. – Düsseldorf: Patmos, 2006. – 277 s.

10. Rothgangel M. Evangelischer Religionsunterricht in den Ländern der Bundesrepublik Deutschland: Empirische Daten – Kontexte – Entwicklungen / Martin Rothgangel, Bernd Schröder. – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2009. – 280 s.

11. Reichskonkordat [Elektronische Ressource] – Januar 2012. – Link zu diesem Datensatz: [http:// www. kathpedia. com/ index.php? title = Reichskonkordat_ \(Text\)](http://www.kathpedia.com/index.php?title=Reichskonkordat_(Text)).

12. Zur Situation des Evangelischen Religionsunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland. // Bericht der Kultusministerkonferenz – Berlin, 2002. – 27 s.